

شهر و رفتارهای انسانی

آستانه و حریم فعالیت‌های انسانی در منظر شهری تهران

برای هر شهروندی محیط و منظر شهری، جنبه عینی و ذهنی دارد. به گونه‌ای که این محیط را در کاوش‌های احساسی و شناختی خود درک و دریافت می‌کند. این ادراک که هم به طور خودآگاه و هم ناخودآگاه صورت می‌گیرد، بر احوال و احساسات افراد تأثیر می‌گذارد. در هنگام گذر افراد از یک فضای شهری، عوامل محیطی مختلفی، ذهن آن‌ها را به خود مشغول می‌کنند. هر چند احساسات و شرایط درونی انسان‌ها، در نوع نگاه ایشان به محیط، تأثیر زیادی دارد، اما تجربه ثابت کرده است که تأثیر محیط و فضای اطراف نیز در ایجاد واکنش‌های انسان‌ها - تشدید و یا کاهش احساسات لحظه‌ای - تأثیر قابل ملاحظه‌ای دارند.

مرتضی زهریر
کارشناس ارشد معماری منظر

هر پدیده منظر در یک محیط شهری، مجموعه‌ای از محرک‌های محیطی است. این محرک‌ها اطلاعاتی را باخود به همراه دارند که ادراک فضا را در ذهن افراد مقدر می‌سازند. طبق این اطلاعات و ادراکات است که انسان‌ها نسبت به آن فضا، محیط و حتی نسبت به آن زمان قضاوت‌های خود را انجام می‌دهند. احساسات افراد در این محیط شکل می‌گیرند و رضایت و عدم رضایت را به وجود می‌آورند. این محرک‌ها توسط حواس دریافت شده و فرآیند ادراک به صورت ذهنی پردازش می‌شود. این اطلاعات نه تنها شامل فرم، عملکرد و معنای محیط هستند، بلکه شامل فاصله‌ها، مرزهای کنش متقابل و در حقیقت آستانه و حریم‌های یک فضا نیز می‌باشند. تمامی این محرک‌ها منشأ احساساتی هستند، که در گذر، یا در استفاده از یک فضای شهری در انسان به وجود می‌آید. این احساسات می‌توانند در نهایت منجر به احساس رضایت و یا عدم رضایت از یک محیط گردند و یا در کل هدف از حضور انسان در یک محیط شهری را تغییر دهند. این تغییر هدف ممکن است مثبت و یا منفی باشد. آن‌ها می‌توانند افراد را جلب و یا دفع کنند و یا حتی آن‌ها را ترغیب به عملی مناسب و یا نامناسب کنند.

حضور مکرر در یک محیط شهری، در پیش زمینه ذهن افراد، رفتارهای محیطی این افراد را شکل می‌دهد و این همان رفتار هائی هستند که به صورت ناخودآگاه توسط اشخاص در سایر بافت‌های شهری اطراف آن محیط بروز می‌کند. عدم توجه به حرمت و حقوق شخصی انسان‌ها در یک محیط شهری، نه تنها در آن‌ها نسبت به آن فضا احساس بی‌زاری به وجود می‌آورد، بلکه دیدگاه رفتاری ایشان را در رویارویی با سایر محیط‌های شهری اطراف آن مکان را نیز شکل می‌دهد. بنابراین یکی از مهم‌ترین اصول طراحی محیط‌های شهری، توجه به آستانه حریم و فعالیت‌های انسانی در آن محیط‌ها است.

مقدمه

توانایی تشخیص این آستانه و حریم فعالیت‌های انسانی در ارزیابی محیط است. هدف اصلی در این مقاله ارائه راهکار جهت توجه هر چه بیشتر به طراحی منظر شهری (منطبق بر رفتار انسانی) می‌باشد. در این راستا ابتدا به مبحث محیط و منظر شهری پرداخته و سپس بحث انسان، حریم و نیازهای انسانی در محیط شهری مطرح می‌گردد. در این رابطه سعی شده است ارتباط بین نیازها، تمایلات و شیوه‌های رفتاری فرد در تبیین حریم فعالیت‌ها به تصویر کشیده شود و با ارائه مطالعات تئوریک و میدانی در بافت‌های شهری چند نمونه متفاوت از مناظر شهری مورد نقد و بررسی قرار گیرد.

نقش رفتارهای انسانی به موازات عناصر فیزیکی در ساخت کالبد شهر مهم هستند، منشأ این تأثیر در این خلاصه می‌شود که انسان برای هر فعالیت نیاز به یک بستر رفتاری دارد و این بستر با آستانه و حریم آن تعریف می‌شود، امروزه مولفه رفتار انسانی در طراحی، مورد توجه صاحب نظران قرار گرفته است به طوری که در ترسیم حریم فعالیت‌ها از رویکرد بوم شناختی و نظام اجتماعی همچون الگویی کارآمد که با ماهیت پیچیده روابط محیط و فعالیت‌های انسانی همخوانی دارد استفاده می‌گردد. آن‌چه که دارای اهمیت است،

عدم توجه به حرمت انسان‌ها در یک محیط شهری، نه تنها آن‌ها را نسبت به آن فضا بی‌زار می‌کند بلکه دیدگاه رفتاری ایشان را در مواجهه با سایر محیط‌های شهری اطراف آن مکان را نیز شکل می‌دهد.

تاریخچه

نظریه آستانه و حریم فعالیت های انسانی اولین بار توسط "ادوارد هال" در دهه ۱۹۵۰ ارائه شد. این صاحب نظر به مبحث رفتار های انسانی اشاره دارد و شدیداً بر توجه به رفتار انسان در طراحی یک فضا به ویژه در یک فضای شهری تاکید دارد. نظریه پردازان دیگری نیز بر اهمیت حریم های انسانی در فضاهای شهری تاکید کرده اند اما از میان همه آنها دیدگاه "کورت کافکا" از اهمیت خاصی برخوردار است.

از دیدگاه کورت کافکا یک محیط شهری را می توان با ۴ نوع نگرش مورد بررسی و تحلیل قرار داد:
نگرش کالبدی: نگرش به یک محیط از دیدگاه عوامل جغرافیایی و عناصر محیطی آن.
نگرش اجتماعی: نگرش به یک محیط از دیدگاه نهادها، افراد و گروه های استفاده کننده از آن محیط.
نگرش روانشناختی: نگرش به یک محیط از دیدگاه تصاویر ذهنی حاصل از آن محیط.

نگرش رفتاری: نگرش به یک محیط از دیدگاه مجموعه عوامل محیطی که فرد نسبت به آن واکنش نشان می دهد.
آنچه که می توان از این تقسیمات چهارگانه دریافت این است که کورت کافکا بین جهان حقیقی یا عینی اطراف انسان با جهان پدیدار شناختی تفاوت قائل شده است. محیطی که خود آگاه یا ناخود آگاه بر الگوی های رفتاری و واکنش های روحی مردم تاثیر می گذارد. با توجه به این مفاهیم باید یک محیط شهری را بررسی کرد که در چه نظام اجتماعی و فرهنگی شکل گرفته است. مطمئناً در نظام های اجتماعی مختلف تعاریف مشخصی از فاصله، حریم ها و احترامات انسانی وجود دارد. در واقع می توان گفت که در هنجارهای فرهنگی و اجتماعی است که روابط انسانی، به الگوی مشخص خود دست می یابند.

نقش انسان و حریم های موجود در طراحی محیط های شهری

توجه به حقوق عابرین پیاده به موازات حقوق سواره در یک محیط شهری از اهمیت خاصی برخوردار است. متأسفانه عدم ملاحظه حقوق این دو گروه در طراحی فضاهای شهری باعث بروز مشکلات حرکتی و در نتیجه ناهنجاری هایی در فضاهای شهری

تصویر شماره ۲: پیاده رو خیابان سعدی تهران

شده است. اوج این ناهنجاری ها بیشتر در بافت های قدیمی رخ می دهند که هویت شهری خود را تحت ورود غیر معقول و طراحی نشده دنیای مدرن از دست داده اند. تضاد عملکرد، منظر و هویت شهری به وضوح در این مناطق دیده می شود.

یکی از بزرگترین مشکلات این مناطق ظرفیت تحمل پائین آنها جهت حضور خودرو است. عدم توجه به این نکته و عبور خیابان از این مناطق بزرگترین لطمه را به حریم انسانی در این بافت ها زده است.

در جهت ارتقا کیفیت مناظر شهری این مناطق، اولین قدم، تلاش جهت احقاق حقوق عابرین پیاده است. این هدف جز از طریق ایجاد طرح های منطقه ای حرکت خودرو و توجه بیشتر به عرصه های عمومی شهری - جهت حضور هر چه بیشتر انسان در فضاهای شهری - میسر نمی شود. (تصاویر شماره ۱ و ۲).

حفظ حریم ها و حقوق انسانی در محیط های شهری باعث ایجاد احساس امنیت و آسایش روانی می شود. توجه به شهروند و احساس تعلق آنها به محیط شهری و توجه به این نکته که آنان در واقع حافظان این فضای شهری اند، از اهمیت بالایی برخوردار است. در راستای تحلیل و یا طراحی فضاهای شهری باید حریم هایی که مستقیم و یا غیرمستقیم به انسان و فعالیت های آن بستگی دارد مورد توجه قرار گیرد. این حریم ها عبارتند از: حریم گروه های اجتماعی، حریم زیست محیطی، حریم کاربری ها و حریم تاریخی.

در زیر به اختصار به بررسی این حریم ها می پردازیم.

حریم گروه های اجتماعی در محیط های شهری

یک محیط شهری باید فضائی پویا و کانونی برای تجمع و تعاملات اجتماعی باشد. همان طور که پیش از این اشاره شد اصل در طراحی مناظر شهری توجه

تصویر شماره ۱: خیابان توسلی انتهای خیابان سهپاسار

حفظ حرایم و حقوق انسانی در محیط های شهری باعث ایجاد احساس امنیت و آسایش روانی می گردد.

▲ تصویر شماره ۴: پیاده رو خیابان ولیعصر تهران (محدوده پارک ملت)

و احترام به نیازهای انسانی است. در طراحی پیاده رو خیابان ولیعصر، طراح سعی نموده به نیازهای جسمی و روحی گروه‌های مختلف اجتماعی پاسخی مناسب ارائه نماید.

حریم زیست محیطی در محیط‌های شهری

فضاهای شهری، به عنوان محیط‌های زیست انسانی دارای استاندارد و ضوابط زیست محیطی خاص خود هستند. در این فضاها باید تمامی آلودگی‌های موجود را به نحوی از بین برد تا محیطی سالم را ایجاد کرد. در این میان توجه به استانداردهای آستانه صوتی و نوری از اهمیت خاصی برخوردار است. میزان صدای تولید شده توسط ماشین‌ها و محیط اطراف نباید از حد مجاز خود بگذرد و اگر چنین شد باید راهکاری جهت برطرف کردن این نقیصه ارائه گردد.

از طرف دیگر نور موجود در خیابان‌ها و نور حاصل از خودروها نباید باعث خیرگی و آزار عابرین شود. سایر آلودگی‌های محیطی علاوه بر ایجاد بیماری، انسان را دچار خستگی نیز می‌کنند و احساس گریز از فضا را در انسان افزایش می‌دهند.

از این رو در طراحی فضاهای شهری، باید این مسائل مورد توجه قرار گیرد. در این راستا طراح منظر شهری باید با در نظر گرفتن حریم‌های زیستی شهروند، محیطی را ارائه دهد که آن‌ها بتوانند به دور از هرگونه آلودگی محیطی در آن بنشینند و در آن به گفتگو بپردازند و تفریح کنند.

توجه به فضای سبز و استفاده از نقاط عطف در طراحی منظر و حضور آب به عنوان عامل آرامش بخش می‌تواند کمک شایانی توجه ای به طراحی کند. (تصاویر ۵، ۶، ۷، ۸)

حریم کاربری‌ها در طراحی یک منظر شهری

فعالیت‌ها و کاربری‌های موجود در یک فضای شهری نقش به‌سزایی در طراحی آن فضا دارند. بدون شک نگرش به طراحی منظر شهری در یک محیط مسکونی با یک محیط اداری یا تجاری

به نیازهای انسانی است. حال این سوال مطرح است که چگونه می‌توان به نیاز همه انسان‌ها پاسخ گفت؟ بدون شک گروه‌های اجتماعی مختلف، نیازهای متفاوتی را از یک محیط انتظار دارند و در واقع هدف ما طراحی یک محیط پاسخ‌ده می‌باشد. در این راستا بایستی در اولین قدم گروه‌های اجتماعی مختلف و نیازهای آن‌ها را شناسایی کنیم. توجه به گروه‌های سنی، جنسی، فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی مختلف از ضروریات ابتدائی در طراحی فضاهای شهری است. برای مثال توجه به حضور معلولین در بافت‌های شهری اهمیت خاصی در طراحی دارد. طراحی کلیه عناصر منظر شهری (میلان، فضای سبز، فضای حرکت، پارکینگ و ...) باید در راستای برآورده کردن نیاز این گروه‌ها باشد.

در تصاویر شماره ۳ و ۴ می‌توان رویکرد‌های متفاوت نسبت به منظر یک پیاده رو را مشاهده کرد. در تصویر شماره ۳ بی‌احترامی به حقوق شهری عابران پیاده را در خیابان ملت مشاهده می‌کنید. و در مقابل در تصویر شماره ۴، طراحی در جهت پاسخگویی

▲ تصویر شماره ۳: پیاده رو خیابان ملت (بهارستان)

توجه به فضای سبز و استفاده از نقاط عطف در طراحی منظر و حضور آب به عنوان عامل آرامش بخش می‌تواند کمک شایانی توجه‌ای به طراحی کند.

تصویر شماره ۵: پیاده رو خیابان ولیعصر تهران

تصویر شماره ۷: میدانی در پارک لاله تهران

تصویر شماره ۶: میدانی در پارک لاله (محل تلاقی بافت شهری با پارک)

تصویر شماره ۸: تپاده وونی در باغ نیاوران

کاملاً متفاوت است. این تفاوت نشئت گرفته از اختلاف در نیازهای انسان در این محیط ها است. برای مثال در طراحی بافت های مسکونی، حریم خیابان، حریم پیاده رو، نوع کاشت گیاهان و ... همه باید به گونه ای باشند که نهایت آسایش و احساس امنیت را برای ساکنین آن به ارمغان آورد. بیشتر مشکلات اساسی بافت های شهری ما در جایی رخ می دهد که تداخل بی نظم کاربری ها را داریم و با توجه به اینکه هر کاربری برای خود حریم ویژه ای نیاز دارد، آشفتگی های محیطی در این نقاط رخ می دهد.

همان طور که در تصویر شماره ۹ مشاهده می کنید مغازه لاستیک فروشی با قراردادن لاستیک ها در خیابان یک حریمی را برای کاربری خود تعریف کرده است. این حریم که در واقع یک حرکت عرضی از داخل مغازه به سمت خارج آن می باشد با حرکت طولی پیاده در پیاده رو تداخل دارد. در این مکان الگوهای رفتاری دارای تناقض می شود. وقتی عابری پیاده از جلوی این مغازه لاستیک فروشی عبور می کند به طور ناخودآگاه خود را در عرصه حریم این مغازه می بیند و سعی می کند هر چه سریع تر از این حریم کاذب خارج شود. و این در حالی است که پیاده رو جزو لاینفک حقوق عابری پیاده در محیط های شهری است.

تداخل غلط نظام های کاربری، منجر به ایجاد آشفتگی بصری توأم با تصویر ذهنی نامطلوب از محیط می گردد. همان طور که در تصویر شماره ۱۰ مشاهده می کنید اختصاص قسمتی از فضای پیاده رو به پارکینگ موتور منجر به ایجاد یک آشفتگی در نظام حرکتی شده است.

حریم تاریخی در فضا های شهری

در بسیاری از کشور ها و نیز در ایران خیابان های مرکز شهر قدمت تاریخی قابل ملاحظه ای دارند. وجود درختان قدیمی، دیوار های منظم هندسی با مصالح آجری و تزیینات و با حتی گذر نهر آب به این مکان ها حس و حال و هویت خاص خود را می دهد. با احترام به این مسائل و استفاده از این پتانسیل ها در یک محیط شهری، می توانیم این محیط را به یک مکان و مقصد شهری تبدیل کنیم.

در تصویر شماره ۱۱ میدان امیر چخماق یزد را مشاهده می کنید. در این میدان سعی شده است با حفظ حریم تاریخی این اثر، و همچنین ارتقا کیفیت منظر آن از طریق آب نما و نورپردازی، تصویر ذهنی پایداری از این بافت شهری ایجاد شود. در تصویر شماره ۱۲ ساختمانی تاریخی با نمائی زیبا را در خیابان سپهسالار تهران مشاهده می کنید. متأسفانه نه تنها حریم تاریخی این اثر رعایت نشده بلکه با قرار دادن محل کیوسک نگهبانی و سطل های زباله در لبه این بنا باعث تنزل سطح کیفی منظر در این نقطه از شهر شده اند.

همان طور که در تصویر شماره ۱۳ مشاهده می شود منطقه دارای پتانسیل بالای تاریخی و فرهنگی است. طراح می تواند با احیاء نقش شهری این بناها، سطح کیفی منظر شهری در این مناطق را ارتقا دهد. وجود سینما با مصالح آلکوباند که به هیچ عنوان شایسته این فضا نیست و هویت منطقه را در معرض نابودی قرار داده است. متأسفانه از این گونه موارد در هسته های تاریخی شهرهایمان فراوان دیده می شود.

بیشتر مشکلات اساسی بافت های شهری ما در جایی رخ می دهد که تداخل بی نظم کاربری ها را داریم و با توجه به این که هر کاربری برای خود حریم ویژه ای نیاز دارد، آشفتگی های محیطی در این نقاط رخ می دهد.

تصویر شماره ۹: پیاده رو خیابان ملت (تهرانستان)

تصویر شماره ۱۰: پیاده رو خیابان جمهوری (حدفاصل پارسستان-استقلال)

تصویر شماره ۱۱: میدان امیرچخماق بزد

تصویر شماره ۱۲: خیابان سپهسالار

تصویر شماره ۱۳: بافت اطراف میدان پارسستان تهران

جمع بندی و نتیجه

آن چه که از مباحث بالا می توان نتیجه گرفت این است که در طراحی محیط های شهری نباید صرفا به مسائل فیزیکی و کالبدی آن توجه نمود، بلکه باید رفتارهای انسانی و حریم های آنها را نیز مورد توجه قرار داد. توجه به رفتار های انسانی و حریم آنان مستلزم دانش کافی نسبت به نظام های فرهنگی و اجتماعی حاکم بر آن است.

محیط های شهری باید مراکزی برای تجمع انسان ها و ایجاد تعاملات اجتماعی باشد. بدون شک سطح کیفی منظر شهری، در گرایش شهروندان به این بافت ها از اهمیت بسیار بالایی برخوردار است. لذا باید در طراحی بافت های شهری به ارتقا سطح کیفی منظر آن توجه کافی شود. ارتقا سطح کیفی مناظر شهری فراتر از نگاهی تک بعدی به عناصر منظر شهری می باشد. به عبارت دیگر در طراحی منظر شهری کلیه عوامل فیزیکی و انسانی باید یکجا مورد توجه قرار گیرند. پروژه هایی که فقط به عوامل فیزیکی همچون پوشش گیاهی، مبلمان شهری، بدنه ها و... توجه می کنند و به نیاز های انسانی و حریم فعالیت های انسانی توجه ای ندارند،

پروژه هایی که فقط به عوامل فیزیکی همچون پوشش گیاهی، مبلمان شهری، بدنه ها و... توجه می کنند و به نیاز های انسانی و حریم فعالیت های انسانی توجه ای ندارند، خورده به حساب می آیند.

طرح هایی شکست خورده به حساب می آیند. امید است که امروزه با عبور از دوران سعی و خطا در طراحی فضاهای شهری و با نگاهی دقیق به تجربیات گذشته خود و سایر ملل، طرحی جامع و مانع را برای محیط های شهریمان ارائه نماییم.

منابع و مأخذ

- ۱) لنگ، جان، ۱۳۸۱، "آفرینش نظریه معماری: نقش علوم رفتاری در طراحی محیط"، ترجمه علیرضا عینی فر، موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، تهران.
- ۲) هال، تی، ادوارد، ۱۳۷۶، "بعد پنهان"، ترجمه منوچهر طبیبیان، موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، تهران.
- ۳) مدنی پور، علی، ۱۳۷۹، "طراحی فضای شهری: نگرشی بر فرایندهای اجتماعی مکانی"، شرکت پردازش و برنامه ریزی شهری، تهران.
- ۴) لینچ، کوین، ۱۳۸۳، "سیمای شهر"، ترجمه دکتر منوچهر مزینی، موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، تهران.
- ۵) مقررات شهرسازی و معماری و طرح های توسعه و عمران مصوب شورای عالی شهرسازی و معماری ایران.
- ۶) پاکزاد، جهانشاه، ۱۳۸۲، "عناصر و کیفیت های منظر یک فضای شهری"، نشریه علمی- ترویجی آبادی، شماره ۳۸، سال سیزدهم، ص ۱۱۵-۱۲۶.
- ۷) اپلپار، دنالد، ۱۳۸۲، "خیابان ها می توانند باعث مرگ شهرها شوند"، ترجمه نوین تولائی، نشریه علمی- ترویجی آبادی، شماره ۳۹، سال سیزدهم، ص ۷۳-۸۴.